

ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Потоцька Ю. І.

Харківський економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків

У процесі економічної діяльності людина стає виробником певних благ, а з іншого боку – їхнім споживачем, тобто вона є одночасно й метою, й засобом ведення господарства. Економічну свідомість і поведінку людей у процесі господарчої діяльності традиційно вважали підпорядкованими моральним і релігійним нормам, що панували в суспільстві. У період раннього Модерну почався розвиток економічної теорії, у межах якої відбувалося більш глибоке осмислення феномену «економічної людини».

А. Сміт утворив цілісну економічну концепцію, в основу якої поклав певне уявлення про людську природу. Він виокремив властивості людини, що обумовлюють усі види її господарської діяльності: схильність до обміну, егоїзм, постійне бажання поліпшити своє становище. Ці риси мають такі економічні наслідки, як поділ праці, вибір індивідом заняття, продукт якого матиме більшу вартість.

Узагалі людиною керує власний інтерес. Хоча прагнення до приватного збагачення суперечить моралі, його компенсує принцип «незримої руки ринку». А. Сміт стверджував: «...переслідуючи власні інтереси, людина незримою рукою підштовхується до цілі, яку вона зовсім не переслідувала, – приносить користь суспільству, навіть більшу, ніж ті, які свідомо прагнуть до цього» [2]. З позиції ліберала А. Сміт закликав державу не заважати індивіду в його автономному існуванні.

На думку Д. Рікардо, який розвивав ліберальні ідеї А. Сміта, притаманне людині прагнення до реалізації власного інтересу є очевидним. Але він спостерігав значну різницю в економічній поведінці представників різних класів. Так, наприклад, капіталісти дійсно поведуться відповідно до логіки власного інтересу, хоча на них також помітно впливають різноманітні звички та забобони, поведінка робітників залишається повністю підпорядкованою «інстинктам», а землевласники є лише одержувачами ренти, які не мають справжнього контролю над своїм економічним становищем [1, с. 67].

Модель «економічної людини» А. Сміта і Д. Рікардо характеризують визначальна роль власного інтересу в мотивації економічної поведінки; компетентність, верховенство мотиву максимізації прибутку. Ці автори вважали, що риси економічного суб'єкта властиві кожному індивіду і є особливо розвиненими у підприємців. Але оскільки товарне господарство притаманне також іншим типам суспільства, модель «економічної людини» можна застосувати до різних історичних умов [3].

У філософії засновника англійського утилітаризму Дж. Бентама було запропоновано образ гедоніста. Мислитель вважав, що будь-яка людська думка та дія мають за мету досягнення добробуту в тій чи іншій формі. Він пропонував вимірювати добробут сумою страждань і сумою задоволень за певний період часу. Інтереси суспільства Дж. Бентам механістично зводив до суми інтересів громадян. На його думку, державні закони повинні забезпечувати максимальне щастя для всіх.

Концепція людської природи Дж. Бентама претендує на універсальність і не обмежується тільки економічною сферою. Людина у Дж. Бентама є настільки абстрактною, що її класова приналежність здається несуттєвою. Як вже було сказано, її відрізняє гедонізм – прагнення до досягнення задоволень і уникнення страждань, причому багатство є лише окремим випадком задоволень. Ще однією характерною рисою моделі людини Дж. Бентама є так званий «рахунковий раціоналізм»: кожен розраховує, які дії потрібні для отримання максимуму щастя, а можливі помилки виникають через недостатню спроможність до арифметики, упередженість і забобони. Наслідком гедонізму стає пасивно-споживча орієнтація, оскільки людина є націленою на негайне споживання, а сфера виробництва цікавить її дуже мало [3].

Представники німецької історичної школи економіки виступали проти ідеї індивідуалізму класичної школи та її методології. Предметом їхнього аналізу стає «народ» не

як механічна сукупність індивідів, а як історично обумовлене ціле. Окрему людину вони розглядають як продукт соціально-історичного середовища, її погляди, мотивації та потреби змінюються у ході історичного розвитку суспільства.

Окрім егоїзму, суб'єкт економічної діяльності може мати більш піднесені мотивації: «почуття спільності» та «почуття справедливості». Людина, з точки зору історичної школи, є схильною до всіляких зовнішніх впливів, і нею керують іноді егоїстичні, а іноді альтруїстичні спонукання.

У деякому розумінні трактування людської природи в історичній школі виглядає досить поверхневим, але воно, безперечно, є більш науковим.

У 70-і рр. XIX ст. маржиналісти зробили сферу споживання головним предметом власної уваги. В якості зразка вони взяли надкласового гедоніста Дж. Бентама, але доповнили цю концепцію ідеєю А. Сміта про прагнення до максимального добробуту при найменших витратах. В такий спосіб ними було запропоновано модель «оптимізатора». Визначними рисами маржиналістської людини-оптимізатора є також її незалежність від зовнішніх впливів, володіння інформацією, здатність до вибору оптимального варіанту дій, зіставлення цілей із засобами їхнього досягнення [3].

Така модель певною мірою обумовлювалася економічними процесами кінця XIX ст., а саме відчуженням праці. Наслідком цього стає відрив виробництва від споживання і перетворення останнього на справжню мету людського існування, а праці – на необхідне зло. Появі образу людини-оптимізатора могло сприяти, в тому числі, й формування соціального прошарку рантє, для яких процес виробництва залишається практично невидимим і яким притаманна психологія споживача та індивідуалізм [3].

Критика абстрактної концепції людини-оптимізатора здійснювалася з боку економістів, які намагалися позбавити економічну науку гедонізму і психологізму, залишивши в ній тільки «безособову» логіку раціонального вибору (В. Парето, І. Фішер та ін.).

На відміну від них, А. Маршалл прагнув зберегти основні риси моделі гедоніста-оптимізатора, але максимально наблизити її до реальних властивостей суб'єктів господарчої діяльності. Він зробив спробу синтезу досягнень маржиналістів, класичної та німецької історичної шкіл економічної науки.

А. Маршалл вважав, що економічна теорія має розглядати не первинні потреби людини, а їхнє грошове вираження, оскільки головним мотивом господарчої діяльності є саме бажання отримати платню, яку потім може бути витрачено як на егоїстичні, так і на альтруїстичні цілі [1, с. 100]. Мислитель підкреслював історичний характер людських потреб і вирішальний вплив виробництва на їхню еволюцію. Саме розвиток нових видів діяльності спричиняє появу нових потреб, а не навпаки.

У цілому А. Маршалл був згоден з тим, що праця потребує тяжких зусиль і є необхідною для отримання майбутніх задовольень. Але, в той самий час, він вважав, що у сприятливих умовах робота, навіть за наймом, доставляє людині більше задовольень, ніж страждання. В економічній діяльності однаково виявляються прагнення до задовольень і бажання уникнути турбот. Головним моментом тут стає раціональна поведінка людини-гедоніста. Велику роль у мотивації економічної поведінки, на думку А. Маршалла, відіграють раціональні звички.

Таким чином, у західній філософії господарства Нового часу уявлення про людину як суб'єкта економічної діяльності зазнавали помітних змін. Вихідним пунктом їхньої еволюції стала «позаісторична» модель «економічної людини», яку однак можна ототожнити з образом підприємця капіталістичної доби. Моделі гедоніста, оптимізатора були також значною мірою обумовлені процесами розвитку капіталістичної економіки.

У методологічному плані більш науковий підхід до вивчення антропологічного виміру економіки був характерним для німецької історичної школи економіки, представники якої свідомо розглядали суб'єкта економічної діяльності у контексті конкретно-історичних реалій.

Література

1. Автономов В. С. Модель человека в экономической науке / В. С. Автономов. – Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1998. – 230 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс] / А. Смит. – Режим доступа : <https://www.rulit.me/books/issledovanie-o-prirode-i-prichinah-bogatstva-narodov-read-90253-1.html>.
3. Столяров А. М. Становление концепции экономического человека: от классики до неоклассики [Электронный ресурс] / А. М. Столяров. – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1948>.